

דְּרָשׁוֹת

בס"ד

פרשת מקץ, תשע"ח, מספר 1249

חלומות יוסף: מחלומות הנפש לחלומות נבואיים חגי משגב

עצמו מטפס במעלות סולם הפקידות והמנהיגות המצרית, שהיא היא שליטת הארץ שסביבו. משפחת האבות איננה מנותקת מהנעשה סביבה, ויוסף, נער רגיש ושאפתן, נושא את עינו למעלה.

יש חלום ויש חלום. יש חלומות המתפרשים לקורא הרציונלי דרך נפשו של החולם, ויש שתוכנם זקוק לפותר והם מרמזים על העתיד. חלום סולם יעקב הוא חלום סטטי. הוא משקף לו את הקורה עכשיו, את הגנת ה', את דרכו בעולם. הוא החולם הוא החולם, הוא יעקב הוא הסולם. מלאכי א-לוהים עולים ויורדים בנפשו של יעקב עצמו, הסוער והבורח, וה' ניצב עליו במקום המלאכים באותה נפש עצמה, "וְהָיָה אֲנֹכִי עִמָּךְ".

בדרך דומה ישלח א-לוהים את גדעון למחנה מדיין, לא כדי לדעת מה יהיה בעתיד, אלא כדי לעמוד על הלוח הנפש של המדיינים. בכל האירוע גדעון משדר פחד וחוסר ביטחון, ולפיכך, לאחר האותות ודילול הלוחמים, ה' שולח אותו לשמוע את חלומות המדיינים. והשומר המדייני חולם:

הִנֵּה חֲלוֹם חֲלַמְתִּי, וְהִנֵּה צָלִיל לְחֹם שְׁעָרִים מִתְהַפֵּךְ בְּמַחְנֵה מִדְּיָן, וַיָּבֵא עַד הָאֵהָל וַיִּכְהוּ וַיִּפְּלּוּ וַיִּהַפְּכֵהוּ לְמַעְלָה, וַיִּנְפַל הָאֵהָל. וַיַּעַן רַעְוָה וַיֹּאמֶר, אֵין זֹאת בְּלַתִּי אִם חֶרֶב גְּדַעוֹן בֶּן יוֹאָשׁ אִישׁ יִשְׂרָאֵל. נָתַן הָאֱ-לֹהִים בְּיָדוֹ אֶת מִדְּיָן וְאֶת כָּל הַמַּחְנֵה (שופ' ז: יג-יד).

ברור שהאוהל הוא הנווד המדייני, בעוד הלחם הוא החקלאי הישראלי. גם אם אין בחלום זה חזון לעתיד, ניכר בו בוודאי פחד מדייני מפני הלוחם הישראלי, וזה כל מה שגדעון היה זקוק לו.

לעומת אלה, חלומות פרעה, או חלומות נבוכדנאצר שבספר דניאל, מכילים סיפור או תמונה אלגוריים, כלומר כאלה שהם חסרי משמעות כשלעצמם, ועיקר עניינם בחזון לעתיד המוּסְתַר בהם. באלה מדובר בהתפתחויות פוליטיות או כלכליות, אולם

מצרים העתיקה נודעה בחרטומיה ובפותריה החלומות שלה, ומלכי מצרים, הפרעונים, עשו באלה שימוש רב. סיפורים לא מעטים השתמרו לנו בארכיונים המצריים, ובהם חלומות ופתרונותיהם, וגם ספרי פתרונות לסוגי חלומות שונים. לא רק המלכים חלמו ופתרו, אולם לחלומות המלכים נודעה כמובן חשיבות מיוחדת, משום שהם מגלים מה יקרה לממלכה כולה, ולפיכך הפותר הוא בעל משרה ממלכתית.

הימים שבהם מתרחש הסיפור בפרשת השבוע הם, ככל הנראה, ימי שליטתה של מצרים בארץ כנען. ממצאים בארץ ותעודות מצריות רבות מתעדות את שלטון מצרים בכנען, והמפורסמות שבהן תעודות אל-עמארנה, המתעדות תכתובת עשירה בין מלכי כנען הווסאלים לאדוניהם, מלכי מצרים. אין המקרא מספר דבר על התפתחות פוליטית זו, כשם שאיננו מספר דבר על התפתחויות פוליטיות אחרות. אולם, אם אכן זה הוא הזמן שבו הסיפור שבפרשתנו מתרחש, כי אז נבין מה עושות פה שיירות בדרך למצרים, מדוע מצרים היא היעד הטבעי למחפשי פרנסה, ואולי גם נבין את פחדו של יעקב מפני תוצאות מעשה שכס; פרשיות כאלה, של עימותי נודדים עם יושבי ערים, וקריאה לעזרה אל פרעה, מתועדות מספר רב של פעמים בתעודות אל-עמארנה. בהמשך ינצל יוסף את הפחד הזה עד תומו, כשיאסור דווקא את שמעון. האחים המפוחדים יהיו משוכנעים כי אכן דבר ההתנפלות על שכס הגיע לאזני השלטונות, וזהו הרקע האמיתי לעיכובם בידי השלטונות. עתה היא שעת הנקם, ואם כן הם לא יעזו לפצות פה, וכבר לא יהיה כלל צורך בראיית נסתרות כלשהי מצד המשנה למלך המסתורי.

אם נכונים דברינו, כי אז גם חלומותיו של יוסף משתלבים היטב בתמונת הזמן. לא מדובר פה בסתם חלומות חידה עתידיים. מדובר פה בסממן תרבותי של השלטון המצרי על הארץ, ויוסף, בחלומותיו, פונה למעשה לכיוון מצרים. כבר בעצם חלומותיו, עוד בטרם יפתרו, מגלה יוסף כי הוא רואה את

וכך התייחס אליו יעקב, עובר צד ומתגלה למפרע כחלום נבואי, ודבריו של רש"י, שעד כה היו מדרש, הופכים לפשט.

ומכאן והלאה הופכים תולדות משפחת ישראל למדרש. כמדרש עצמו, הם מתנתקים מאדמתם, מעשיהם אינם עוד מעשים התלויים בהקשרם שלהם בלבד, והעצמאות מהם והלאה. מעתה אין למעשיהם קיום אלא בהקשר המצרי, בחסדי המצרים, במסגרת המצרית.

חלומות יוסף מתבררים פה כצומת דרכים ספרותיות. תחילה הם נקראים כהמשך הסיפורים הקודמים, והחלומות שבהם הם המשך חלומותיו של יעקב, התוהה אל נפשו פנימה. אבל עם התקדמות העלילה, עם בגידתם של האחים, עם התפרדות החבילה, אנו מוצאים את עצמנו שבים אל תחילת הסיפור, ומגלים שבעצם הוא כבר תחילתו של העולם החדש, והחלומות שבו הם פתיחה לחלומות המצריים, טעוני הפתרון.

והעולם החדש הזה, הוא עולם שפשוטו ומדרשו נפרדים, שפשוטו נסתר, וכל מעשיו מוכתבים בגזרת גורל. בעוד שחלום יעקב לא הכתיב דבר, וכפי שראינו שום מעשה לא נעשה בפועל מכוחו, הרי שמכאן והלאה הנחלם מתממש. החלום הנבואי, שלא כקודמו - חלום הנפש, אין ממנו מנוס. חלום הנפש נותן כוחות, החלום הנבואי נוטל אותם. במובן הזה, התגשמות חלומות איננה דבר טוב ומשמח, אלא ההפך, היא מעידה על נטילת הבחירה ועל כניסה לגלות. על מצב שבו האדם איננו במקומו שלו, וכל כולו כלי משחק בידי הגורל.

ועל כן, הרוצה להיגאל, אל לו להתייחס לחלומותיו כאל יעד, אלא כאל כלי. אל יראה בהם את המציאות העתידית, אלא את כוחות ההווה. אל יצפה להתגשמות החלום, אלא להתגשמותו שלו, של כוחותיו. אל יהפוך את עצמו לכלי ביד חלומו, אלא חלומו לכלי בידו.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

f הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' יוסף עופר
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

החלום עצמו הוא סיפור תמים, שרק הפותר מצליח לעמוד על מלוא משמעותו המטפורית. יעקב איננו נזקק לפתרון לחלומו, שכן הוא ברור מתוך עצמו, מה שאין כן בחלומות המלכים או השרים במקרא.

למעשה, מפרשה זו ואילך, החלומות כולם נזקקים לפתרון. חלום יעקב הראשון וגם השני (העתודים העולים על הצאן - בר' לא:י) מסופרים כמות שהם, ללא פתרון בצדם, וכמוהם גם חלומות אבימלך או לבן. לכל היותר בחלום עצמו מופיע א-לוהים ומסביר אותו. אולם החל מחלומות יוסף, לכל חלום יש פותר, והפותר איננו החולם. דומה שמכאן ואילך מתעמעמת המציאות. אם קודם לכן שיקפו החלומות את נפשות החולמים, והחולם ידע מה אומרת לו נפשו, הרי שמכאן והלאה אין החולם יודע את נפשו.

האם ידע יוסף עצמו מה אומרים לו חלומותיו? האם ידע שחלומות כשלו הם חלומות מצריים, ולמצרים הוא נושא את נפשו? האם ידע שאביו הפך לפותר חלומות מבלי להתכוון לכך?

יעקב עצמו לא התכוון כלל לפתור את חלום יוסף. הוא לא התייחס כלל לחלום יוסף כאל חלום המנבא עתיד, אלא כאל חלום המגלה היכן ראשו של יוסף נתון. למרות דבריו של רש"י, הרואה בחלום זה חלום נבואי לכל דבר ("והלא אמך כבר מתה, והוא לא היה יודע שהדברים מגיעים לבלהה שגדלתו כאמו"), נראה על פי המשך מעשיו של יעקב, שהוא לא נתכוון אלא לתגובה חינוכית. לשם כך עלינו לקרוא את כל הפרשה ברצף, ולא להפסיק על פי סדר הקרואים (שלא תמיד נקבע על פי חלוקה עניינית):

וַיִּקְנְאוּ בּוֹ אָחָיו, וְאָבִיו שָׁמַר אֶת הַדָּבָר.
וַיֵּלְכוּ אָחָיו לְרַעוֹת אֶת צֹאן אֲבֵיהֶם
בְּשֶׂכֶם. וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל אֶל יוֹסֵף הֲלוֹא
אָחִיךָ רָעִים בְּשֶׂכֶם, לָכֵה וְאֶשְׁלַחְךָ
אֲלֵיהֶם.. (בר' לז:יא-יג)

יעקב שמר את הדבר לא כדברי רש"י ("ממתין ומצפה מתי יבוא", כחלום נבואי), אלא כאב, המצפה להזדמנות לעשות מעשה חינוכי. לאחר שנזף ביוסף על גאוותו, הוא מחכה להזדמנות לצרף לזה גם עשייה חינוכית, שתעמיד במבחן את יוסף ותגלה אם הפנים את המסר. זו הסיבה שהוא שולח אותו אל אחיו: לכה ואשלחך אליהם וראה את שלום אחיך ואת שלום הצאן. כך, פשוט, כאב המחנך את בנו.

כידוע, המשך המעשה גילה שאכן החלום לא היה רק הלוח נפש, אלא חלום לעתיד. באחת מתהפכת הפרשה, וחלום יוסף, שבתחילתו היה שייך לז'אנר חלומות הנפש,